

УДК 81'37=124=13

ПРО ДЕЯКІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗНАЧЕННЯ 'ПРОСИТИ' В ЛАТИНСЬКІЙ І РОМАНСЬКИХ МОВАХ

кандидат філологічних наук, доцент, Мікіна О. Г.

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна, м. Київ

У статті зазначено важливість діахронічних досліджень в мовознавстві, запропоновано продовжувати пошук семантичних універсалій з метою утворення довершеної теорії в межах доказової семасіології, розглянуто формування семантичної структури деяких латинських і романських дієслів зі значенням 'просити', на прикладах із текстів латинських авторів проілюстровано багатозначність дієслів із цією семантикою та їхнє одночасне входження до лексико-семантичних груп мовлення і дії, на основі даних лексикографічних джерел встановлено генетичний зв'язок між дієсловами дії, руху та дієсловами зі значенням 'просити'.

Ключові слова: мовна еволюція, дієслово, семантична структура, значеннєві трансформації, семантичні універсалії, доказова семасіологія.

Кандидат филологических наук, доцент Микина Е. Г. О некоторых путях формирования значения 'просить' в латинском и романских языках / Киевский университет имени Бориса Гринченко, Украина, г. Киев

В статье отмечается важность диахронических исследований в языкознании, предлагается продолжать поиск семантических универсалий с целью создания законченной теории в рамках доказательной семасиологии, рассматривается формирование семантической структуры некоторых латинских и романских глаголов со значением 'просить', на примерах из текстов латинских авторов иллюстрируется многозначность глаголов этой семантики и их одновременное входение в лексико-семантические группы речи и действия, на основе данных лексикографических источников устанавливается генетическая связь между глаголами действия, движения и глаголами со значением 'просить'

Ключевые слова: языковая эволюция, глагол, семантическая структура, трансформация значения, семантические универсалии, доказательная семасиология

Candidate of Philology, Associate Professor E. Mikina. About some ways of forming of the meaning 'to ask for' in the Latin and Roman languages/ Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine, Kyiv.

The article notes the importance of diachronic researches in the linguistics, proposes to continue semantic universals search in order to

create the completed theory within the evidence-based semasiology. The article also considers forming of semantic structure of some Latin and Roman verbs with the meaning 'to ask for', it illustrates polysemanticism of the verbs of this semantics and their being part of both lexico-semantic group of speech and action on examples of the Latin authors' texts. The article reconstructs genetic relations between the verbs of action and movement and the verbs with the meaning 'to ask for'

Key words: language evolution, verb, semantic structure, meaning transformation, semantic universals, evidence-based semasiology

Вступ. Історія мовознавства знає багато теорій, які або зробили значний внесок у розвиток науки, або безславно зникли, не залишивши жодного внеску в лінгвістичні студії. Великий мовознавець В. І. Абаєв колись написав, що в суспільних науках, до яких належить мовознавство, на відміну від фізико-математичних та технічних, нема і не може бути безперервного поступального руху, коли кожен новий напрям є кроком уперед порівняно з попереднім: «Говорячи про новітні досягнення в галузі точних наук, ми з повним правом називаємо їх «останнім словом науки» або «техніки». Щодо суспільних наук такий підхід: «новітнє – значить краще», зовсім неприйнятний» [1, с. 86]. В. І. Абаєв констатує невтішний факт, з яким доводиться погоджуватися й сьогодні: «Коли творці йдуть, з'являються маніпулятори, що змагаються в новаторстві» [1, с. 86]. На жаль, останнім часом спостерігається багато новомодних течій, які, на відміну від класичних напрямів порівняльно-історичного мовознавства, дуже далекі від наріжних питань лінгвістики, а їхні представники, за влучним висловом класика, замість того, щоб розплутувати складне, заплутують просте [1, с. 92].

Безперечно актуальними й такими, що не втрачають свого значення для розвитку лінгвістичних студій, є розділи мовознавства, пов'язані з історією, діяхронією, етимологією. До таких течій належить і історична семантика, висновки якої спираються на перевірені факти, на ґрунтовний емпіричний матеріал. Так, цікавим і дуже перспективним є пошук семантичних універсалій, що являють «регулярні зміни, які повторюються в семантичному розвитку генетично непов'язаних коренів в одній і тій же або в різних мовах» [2, с. 330]. Результатом такого пошуку має стати *теорія семантичних універсалій*, а роботу в цьому напрямку ми запропонували називати *доказовою семасіологією*.

Виклад основного матеріалу статті. Завданням цієї статті є спостереження над формуванням семантичної структури деяких латинських і романських дієслів зі значенням 'просити'. Аналіз цілої лексико-семантичної групи дієслів мовлення латинської і романських мов, проведений на фоні загальної індоєвропейської семантичної

еволюції [3], демонструє, що значення 'просити' є спорідненим до семантики дії, руху. Наприклад, латинське дієслово *petĕre* належить одночасно до ЛСГ дієслів руху та ЛСГ дієслів мовлення, про що свідчать його основні значення – 'намагатися, прагнути, шукати; просити, вимагати; пред'являти претензію; діставати, отримувати, брати; звертатися; кидатися, спрямовуватися, нападати; погрожувати; вирушати; літати, злетіти; підходити, наближатися' [4, с. 762].

Ілюструють таку багатозначність і найбільш типові приклади уживання дієслова *petĕre* в латинських текстах, пор.: «Ecce ipsa venit ad stabulum *petitque* ut vobiscum loqui liceat» [5, XVI] – «Вона сама прийшла до заїжджого двору і *просить*, щоб дозволили поговорити з вами»; «Ergo brevitatem gurgustioli nostri ne spernas *peto*» [6 L. I, 23] – «*Прошу*, не стався з презирством до невеликих розмірів нашої халупи»; «Assentemur, ait ille, et dum illi balneum *petunt*, nos in turba exeamus» [5, LXXII] – «Погоджуймося, каже він, і коли вони *вирушать* (*попрямують*) до лазні, ми в натовпі щезнемо»; «...Thessaliam ex negotio *petebam*» [6 L. I, 2] – «...до Фессалії у справах торгівлі *вирушив* (*попрямував*)».

Пояснити семантичну структуру *petĕre* допомагає, зокрема, етимологічний словник латинської мови А. Ерну і А. Мейє, де вказано, що першим і основним для латинського дієслова є значення 'спрямовуватися, намагатися дістати'. Автори словника акцентують, що спочатку ця семантика містила додаткову ідею ворожості, а саме 'кидатися, атакувати', потім, за рахунок її послаблення, на основі прямого значення 'спрямовуватися, отримувати' розвинулося переносне – 'прагнути, домагатися, просити' [7, с. 891]. Отже в узагальненому вигляді можемо простежити розвиток значення 'просити' на базі значення 'спрямовуватися'.

Семантична еволюція, яку пройшло дієслово *petĕre*, є типовою для появи значення 'просити'. Закономірність полягає у тому, що на базі значення, яке включає сему 'напрямок' у сполученні з іншими, виникає сема 'звернення', базова для формування значення 'просити': 'спрямовувати' → 'просити'.

Для аналізованого дієслова ця тенденція була закладена ще в індоєвропейській прамові, де корінь **pet-*, **petə-* : **ptē-*, **ptō-* мав значення 'упасти, кинутися, накинутися, налетіти, літати' [8, с. 825-826; 9, с. 132]. Цей корінь дав, зокрема, такі лексеми в і.-є. мовах: санскр. *pádyate* 'падає', *pátati* 'летить, падає, спускається', ст.-сл. пад@ 'упаду', д.-перс. *ud-apatatā* 'піднявся, злетів' [7, с. 892]. В усіх цих значеннях наочною є сема 'напрямок'. Саме вона стала передумовою появи семи 'звернення' і далі 'просити' в латинській лексемі. Варто зазначити, що не випадково серед дефініцій латинського дієслова є і 'звертатися'. Його можна розглядати як проміжне між 'прямувати' та 'просити'. Окрім 'просити', латинське

petĕre успадкувало й інші значення кореневого етимона, як, наприклад, 'кидатися, нападати, летіти'. Таким чином, значення 'просити' у дієслова *petĕre* розвинулося на базі значення 'прямувати до когось, прагнути чогось'.

Рефлекси дієслова *petĕre* збереглися лише в іспанській, португальській, сардинській мовах, діалектах півдня Італії та у румунській, хоча в останній дієслово *a peti* означає 'свататися до дівчини'. Для іспанської та португальської мов *petĕre* стало основним дієсловом зі значенням 'просити', набувши форму *pedir*. У сардинській мові дієслова *pediri* (кумп.), *pedire* (логуд.) також серед базових зі значенням 'просити'. Французька та італійська мови не успадкували дієслово *petĕre*, віддавши перевагу іншим лексемам, проте в цих мовах наявні споріднені з ним іменники *pétition* та *petizione* 'петиція, прохання'. Вони утворені від латинського юридичного терміна *petitio*, який був, у свою чергу, дієприкметником минулого часу дієслова *petĕre*. Цікаво, що французьке дієслово *pétitionner* 'подавати прохання' є запозиченням із англійської мови, датованим XVIII-м століттям.

Інше латинське дієслово зі значенням 'просити', що було серед основних лексем цієї семантики, а саме *rogāre* 'запитувати', 'просити' [4, с. 884], мало подібний до *petĕre* шлях значеннєвої еволюції, оскільки в основі цього дієслова і.-є. корінь **reg-* 'випрямляти, рухати в прямому напрямку, вести' [8, с. 854; 9, с. 141]. Ось типовий приклад уживання *rogāre* в латинській мові: «...te rogabit decidentis sarcinae fusticulos aliquos porrigas ei, sed tu nulla uoce deprompta tacita praeterito» [6 L. VI, 18] – «...попросить тебе подати йому тріски, що випали із в'язки».

Корінь **reg-* дав цілий ряд слів у латинській мові, що так чи інакше розвинули первісне індосвропейське значення, пов'язане з рухом, дією. Так, дієслово *regĕre* означає 'спрямовувати, керувати, вести, давати настанови' [4, с. 864], іменник *rĕx* – 'цар' [4, с. 881], тобто, той, хто веде, керує, править і т. п. Суфіксальна форма **rog-ō*, утворена від основи зі зміненою голосною (e > o), стала базою формування латинського дієслова *rogāre*, що набуває значення 'просити' через метафору, оскільки перше значення для **rog-ō* – це 'простягати (випрямляти) руку' [9, с. 142], на його базі утворилося значення 'звертатися', далі – 'просити', а потім, як це неодноразово відбувалося з іншими лексемами, розвинулося значення 'питати', 'запитувати', пор.: 'спрямовуватися' → 'простягати руку' → 'звертатися' → 'просити' → 'запитувати'.

Дієслово *rogāre*, що активно вживалося в латинській мові з двома значеннями, і первинним 'просити', і похідним 'запитувати', в неолатинських мовах виявилось обмеженим як ареально (іберо-романські й румунська мови), так власне семантично. В іберійській

латині первинне значення 'просити' стало основним для іспанського і португальського дієслів з однаковою формою *rogar*, натомість значення 'запитувати' сьогодні в них уже не існує. Звуження семантичної структури латинського дієслова до значення 'просити, молити, благати' демонструє і румунська лексема *a ruga*.

Спорідненість семантики прохання і дії очевидна також на прикладі романських лексем, що походять від багатозначного латинського дієслова *sollicito* 'трясти, коливати, хвилювати; збуджувати, гнати, переслідувати; збурювати; закликати, переконувати, умовляти, запрошувати' [4, с. 939]. Ось уривок із комедії Теренція:

«...sed quid ego? quor me ex crucio? quor me macero?

quor meam senectutem huius *sollicito* amentia?» [10, 886-887] – «...та що це я? Навіщо я себе мучу? Навіщо себе катую? Навіщо хвилюю мою старість його безумством?».

Розглянутий список дефініцій дієслова *sollicito* дає змогу побачити логіку формування значення – від семантики дії до семантики мовлення. Шлях семантичної еволюції стає ще більш наочним при залученні до аналізу цілого ланцюга семантичних трансформацій, що супроводжували процес формування лексем, які слугували базою для дієслова *sollicito*.

В основі дієслова *sollicito* прикметник *sollicitus* 'схвилюваний, збентежений, збуджений, стурбований, заклопотаний; неспокійний, турботний; боязкий' [4, с. 939], який є складним словом, утвореним, у свою чергу, від прикметника *sollus* 'цілий' та *citus*, дієприкметника дієслова *cieo* 'надавати руху, зрушувати, збуджувати, хвилювати, трясти, хитати, коливати' [4, с. 213; 7, с. 213]. За А. Ерну і А. Мейє, *sollus* має оскське (оскійське) походження і трапляється лише у складі *sollicitus*, культовому терміні *solliscimus* 'повний, цілковитий' та одного разу використовується Люцилієм, який у своєму визначенні допомагає зрозуміти значення цього запозиченого до латини слова, пор.: «sollo Osce dicitur id quod nos totum uocamus» – «sollus оскською називається те, що ми називаємо totus» [7, с. 1118].

Отже семантична еволюція йшла таким шляхом: 'рух', 'зрушення', 'коливання', 'вплив' → 'хвилювання', тобто 'емоційне зрушення', 'емоційне коливання', 'емоційний вплив'.

Саме це 'емоційне зрушення', акцентоване у використанні дієслова *sollicito* завдяки метафоризації у переносному значенні, і було покладено разом із семами, що продовжували відображати механічну дію, в семантичну структуру дієслова *sollicito*. Схематично можемо представити цю семантичну еволюцію наступним чином: 'механічне зрушення' → 'емоційне зрушення' → 'емоційний вплив' → 'прохання'.

Сучасні романські дієслова-рефлекси *sollicito* багатозначні, вони мають містку семантичну структуру, що включає як семи, пов'язані із фізичною дією, так і семи, що вводять відповідні дієслова до ЛСГ дієслів мовлення, або емоційного ставлення, пор. ісп. *solicitar* 'просити, клопотатися; добиватися', фіз. 'впливати, піддавати впливу', порт. *solicitar* 'просити, клопотатися; відмовляти, добиватися, домагатися, спонукати, підбивати', іт. *sollecitare* 'прискорювати, квапити, наполягати, спонукати, просити', спец. 'піддавати напрузі, напружувати, навантажувати', фр. *solliciter* 'наполегливо просити, клопотати, добиватися, домагатися; спонукати', тех. 'впливати на..., навантажувати; викликати (увагу, піт і т.і.)', рум. *a solicita* 'наполегливо просити'. На нашу думку, ця полісемія була закладена і стабілізувалася ще в латинській мові, оскільки романські дієслова фіксуються в текстах достатньо пізно (XIV ст. для всіх дієслів, окрім португальської лексеми, яка з'являється лише у XVI ст.), що засвідчує їхній книжний статус (народною лексемою є, натомість, фр. *soucier* заст. 'турбувати'), і протягом вже національної історії дефініції, що відповідають латинським, з'являлися і зникали, змінювали одна одну. Про те, що латинське дієслово було позбавлене природного розвитку на романських теренах, і його еволюцію не можна простежити, говорить і те, що в одних випадках словники вказують базу для утворення певного романського дієслова латинське *sollicito*, а в інших – прикметник *sollicitus*, від якого, як ми пам'ятаємо, походить латинська лексема. Головне, що є цікавим для нашого дослідження, це зафіксована на прикладі поданих лексем закономірність появи значення 'просити' на основі значення, пов'язаного із фізичною дією, фізичним впливом.

Цікаві приклади формування значення 'просити' дають інші дієслова дії латинської мови. Одне з них – дієслово *ambio*, утворене від простого дієслова *eo*, *īre*, основні значення якого 'йти, ходити', та префікса *amb-*, що означає 'колом, навколо'. Абсолютно зрозумілим і прозорим є значення похідного дієслова, це – 'обходити, ходити навколо', а те переносне значення, що спричиняє входження *ambio* до аналізованої субпарадигми, – 'обходити з проханнями, випрошувати, звертатися з проханнями' – теж є передбачуваним, воно дається в словнику Й. Х. Дворецького як третє [4, с. 64] (пор. рос. перен. *выходить* 'випросити').

Абсолютну паралель дієслову *ambio* складає італійське дієслово *cercare* (архаїчна і рідкісна форма *circare*), що походить від пізньолатинського *circāre* 'оточувати, ходити по колу', яке утворилося на базі прийменника *circa* 'навколо, кругом' [11, с. 236]. Італійське дієслово отримало спочатку значення 'шукати', а воно, як це часто трапляється, стало основою для розвитку значень 'просити' і

‘запитувати’, що вкотре презентує постульовану семантичну трансформацію як універсальну.

Висновки. Таким чином, кропітка робота з усіма лексемами, що належать до певної лексико-семантичної групи (підгрупи) будь-якої мови, а згодом цілого індоєвропейського ареалу, дозволяє скласти список семантичних типологій, в основі яких зафіксовані трансформації розвитку значень. Мета цієї роботи – укладання повного словника семантичних універсалій індоєвропейських мов. Запорукою успіху такого проекту має бути дотримання головного методологічного принципу доказової семасіології, при якому результати дослідження лексичного значення не прогнозовані заздалегідь загальновідомими теоретичними положеннями, а отримані завдяки об’єктивному аналізу емпіричного матеріалу.

Література:

1. Абаев В. И. *Лингвистический модернизм как дегуманизация науки о языке* / В. И. Абаев // *Избранные труды. I Т. II. Общее и сравнительное языкознание [отв. ред. и сост. В. М. Гусалов]. I Владикавказ: Ир, 1995. I С. 84-113.*
2. Левицкий В. В. *Семасиология* / В. В. Левицкий. — Винница: НОВА КНИГА, 2006. — 512 с.
3. Мікіна О. Г. *Історико-семасіологічне дослідження латинських і романських дієслів мовлення на індоєвропейському фоні: монографія* / Олена Геннадіївна Мікіна — Донецьк: Юго-Восток, 2012. — 450 с.
4. Дворецкий И. Х. *Латинско-русский словарь* / И. Х. Дворецкий. — М.: Русск. яз., 1976. — 1096 с.
5. *Petronius. Satiricon [Електронний ресурс] / Petronius. — Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/petronius.html>*
6. *Apulejus. Metamorphoses [Електронний ресурс] / Apulejus. — Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>*
7. Ernout A. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots* / [3ème éd.] / A. Ernout, A. Meillet. — Paris: C. Klincksieck, 1951. — [XXII], 1385 p.
8. Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* / J. Pokorny. — Bern, München: Francke Verlag, 1959. — Bd. I. — 1182 S.
9. Roberts E. A. *Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española* / E. A. Roberts, B Pastor. — Madrid: Alianza Editorial, 2001. — 360 p.
10. *Terentius Afer P. Andria [Електронний ресурс] / P. Terentius Afer. — Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/ter>*
11. Cortelazzo M. *L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli* / M. Cortelazzo, M. A Cortelazzo. — Bologna : Zanichelli, 2004. — 1440 p.

References:

1. Abaev V. I. *Lingvisticheskiy modernizm kak degumanizatsiya nauki o yazyke* / V. I. Abaev // *Izbrannye trudy. Ī T. II. Obshchee i sravnitelnoe yazykoznanie* [otv. red. i sost. V. M. Gusalov]. Ī Vladikavkaz: Ir, 1995. Ī S. 84-113.
2. Levitskiy V. V. *Semasiologiya* / V. V. Levitskiy. Ī Vinnitsa: NOVA KNYGA, 2006. Ī 512 s.
3. Mikina O. H. *Istoryko-semasiolohichne doslidzhennia latynskyykh i romanskykh diiesliv movlennia na indoieuropeiskomu foni: monohrafiia* / Olena Hennadiivna Mikina. Ī Donetsk: Yuho-Vostok, 2012. Ī 450 s.
4. Dvoretzkiy I. Kh. *Latinsko-russkiy slovar* / I. Kh. Dvoretzkiy. Ī M.: Russk. yaz., 1976. Ī 1096 s.
5. Petronius. *Satiricon* [Elektronnyj resurs] / Petronius. — Rezhy m dostupu: <http://www.thelatinlibrary.com/petronius.html>
6. Apulejus. *Metamorphoses* [Elektronnyj resurs] / Apulejus. — Rezhy m dostupu: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>
7. Ernout A. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots* / [3ème éd.] / A. Ernout, A. Meillet. — Paris: C. Klincksieck, 1951. — [XXII], 1385 p.
8. Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* / J. Pokorny. — Bern, München: Francke Verlag, 1959. — Bd. I. — 1182 S.
9. Roberts E. A. *Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española* / E. A. Roberts, B Pastor. — Madrid: Alianza Editorial, 2001. — 360 p.
10. Terentius Afer P. *Andria* [Elektronnyj resurs] / P. Terentius Afer. — Rezhy m dostupu: <http://www.thelatinlibrary.com/ter>
11. Cortelazzo M. *L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli* / M. Cortelazzo, M. A Cortelazzo. — Bologna: Zanichelli, 2004. — 1440 p.